

*Saaby's barndomshjem, Ålebakkevej 2, matr.nr. 19ad, Nørager sogn.
Hans forældre var Espen Rasmussen og Ane Marie Pedersen. Foto: Danmark fra luften 1952.*

Mit barndomsland

Håndskrevet af Marius Saaby i 1965, hvor han var 64 år.

Trykt i Rougsø-Sønderhald Herreds Folkeblad i 1976

Forord

I anledning af at det den 1'ste november i år var 60 år siden, jeg pakkede min lille kuffert og forlod mit barndomshjem for at drage ud at tjene hos fremmede, kunne det vel være på tide at begynde på at skrive mine erindringer. Også af den grund at mine kilder efterhånden forsvinder: Altså at de mennesker, der endnu kan huske noget fra omkring århundredskiftet, bliver færre og færre, og selv om man mener at kunne huske meget fra sin egen barndom, må man ofte søge hjælp hos andre, når det kniber med at få det hele med.

Jeg vil i det efterfølgende prøve på - efter ringe evne - at skildre livet som det formede sig i et husmandshjem ude på heden for over 60 år siden. Måske vil en eventuel læser finde de enkelte afsnit noget kortfattet, og jeg er da klar over at »stoffet« af en kyndig skribent ville være udformet til helt anderledes dimensioner.

Barndomshjemmet på Tustrup Hede nær Dyrsø ved Fuglsø Mose

Omtrent midt imellem landsbyerne Stenvad og Nørager i Randers amts nordøstlige del ligger den store Fuglsø Mose, der i areal nærmer sig de tusinde tønder land. Denne mose lå i min barndom næsten urørt som en vældig flade, klædt med omtrent meterhøj lyng, kun omkring langs kanterne

blev der dengang gravet tørv af de mange lodsejere, der havde gårde eller ejendomme i Nørager eller Tustrup og i egnen der omkring. Mosen strækker sig omtrent fra Tustrup by i nord til Ramten skov i syd og kan vel i type sammenlignes med vore to store moser, »Lille« og »Store Vildmose« i det nordlige Jylland.

Den del af Tustrup udlodder, der grænser mod nævnte mose i øst og afgrænses af Tustrup-Kolstrup vejen mod vest, kaldtes i gammel tid for Tustrup Hede. Dens sydgrænse lå langs den store grøft, der afvandede den - nu forsvundne - »Dyrsø«. der i min barndom lå op til den sydvestlige side af mosen. Dette udstrakte ejendommelige hedeareal blev mit »barndomsland«, der blev jeg født den 9. juli 1901. Min far hed Esben Rasmussen og min mor Ane, de ejede den ejendom, der ligger nærmest Dyrsø - eller nu stedet hvor den lå -, ejendommens areal var på 15 td. land, sandet og til dels bakket med sure lavninger og lyngklædte pletter. Dengang lå der - som nu - en halv snes ejendomme på Tustrup hede, de gav vel i min barndom udkommet til deres ejere, men derudover kun såre lidt. Nøjsomhed prægede disse hedeboeres levevis, som så mange andre hedeboenders i gammel tid. Kornet, der dyrkedes på disse sandjorder, var mest rug - dog på de bedre pletter en del havre - og af rodfrugter var det turnips, der sammen med kartofler og gulerødder udgjorde grovfoderet til dyrene. Jeg kan huske, at far engang forsøgte med kålroer, men disse blev ikke større end tennisbolde, så det prøvede han ikke mere.

Ofte kunne forårsstormene være hårde ved den sandede jord, da blæste og føg det med sand, så himmel og jord stod i et, og så lå kornet oven på jorden igen, hvis det ikke havde fået tid til at spire forinden, så måtte far i gang med at dække kornet på ny, og så skrælpøjede han det ned - for, som han sagde: »Så skal det da fyge endda noget, inden det igen ligger ovenpå«.

Malkekøerne blev også brugt som trækdyr for redskaberne

Drivkraften blev i mit barndomshjem besørget af to små islandske heste, men før min tid havde mine forældre kørt med køerne. De havde dengang to køer, der foruden at malkes måtte trække både vogn og andre redskaber. Da var ejendommens tilliggende kun på 7 td. land, og det var mest min mor, der kørte med dem. Far, der i sine unge år havde lært murerhåndværket, var mest ude med murskeen for at tjene lidt ekstra til livets ophold. Det var små penge, han kom hjem med - så vidt jeg husker ca. 1,35 om dagen.

Bygningerne derhjemme var små og trange - to små stuer og et lille kammer, hvor vi knægte sov. Stuerne var kun 3x3 meter, den ene soveværelse og den anden dagligstue med et fast bord langs den ene væg, nogle simple firkantede træstole, et bord og en såkaldt »puf« (en stofbetrukket trækasse med låg), hvor der var sæde for to mennesker, udgjorde bohavet. I »puffen« opbevarede strømper og andet daglig gangtøj, hvorimod det »finere« som linned og stadstøj gemtes i skabe og dragkister i den såkaldte boskabsstue - et lille rum mellem forgangen og gavlen. I det lille køkken var der fra begyndelsen åben skorsten med fyrsted, senere kom komfuret, og der blev muret røgkanal herfra op langs den ene side i den åbne skorsten. Resten af åbningen blev så lukket med en stor blikplade. Ved skiftende vejrlig ville løbesod sive ned i køkkenet, så omkring 1912 blev det gamle monstrum af en skorsten nedbrudt, og en ny af mindre dimension opført på dens plads. Fra køkkenet førte en dør ud til bryggerset. Der stod den murede gruekedel, der blev brugt til storvask, til ølbrygning og ved kogning af blodpølser ved slagtning.

Jul på heden med masser af sulemad og julebesøg ved naboerne

Ind under jul blev julegrisen slagtet. Det var en stor begivenhed i ældre tid, sulekarret havde gerne stået tom i længere tid, og den røgede og saltede skinke, der havde hængt i køkkenet på skorstenen, var også »slidt« op. Grød af forskellige slags, æbleskiver eller pandekager, og dertil fisk et par gange om ugen var ved at blive trivielt, men nu skulle der festes. Grisesylte fik vi først af alt, dernæst sortepølser i et par dage, dernæst grønkålssuppe i de næste to dage - og så var det jul.

I det store og hele formede julen for godt 60 år siden sig som nu, i hvert fald på landet, dog var det dengang sulet, der dominerede julebordet. Siden er forskellige kager og andre søde sager kommet ind i billedet. Julefesten i egnens forsamlingshuse og skoler for børnene og deres forældre var allerede i min barndom en fast tradition. Det var også skik dengang, at naboer skiftedes til at holde de såkaldte julebesøg. Da blev gæsterne indbudt til aftensmad med masser af grisesul, og efter maden kom de større eller mindre tobakspiber i sving, og så kom kortene på bordet til en slags firkort, der var almindelig - i hvert fald på min hjemegn.

Efter at nytår - med hvad dertil hørte - var overstået, begyndte de traditionelle sammenskudsballer - de såkaldte »Mændballe« - hos egnens beboere. Det var dog kun muligt at holde disse fester hos de, der havde en storstue til de dansende, f.eks. havde vi ikke i mit hjem en sådan stue. Musikken bestod for det meste af en enkelt violin, dog af og til suppleret med fløjte. Det kunne godt blive en varm omgang for de dansende, da de relativt små lokaler jo i reglen var overfyldte, men så kunne man slukke tørsten i en anden stue, hvor bordet var tæt besat med flasker med forskelligt indhold af drikkevarer. Brændevin var jo de fleste steder daglig »kost«. Så vidt jeg husker var prisen dengang omved en snes øre potten. Endvidere blev ved disse fester drukket en hel del rom - både med og uden tilsætning, og da hændte det at de mest medtagne måtte delvis bæres hjem. Dette skete under vældig tummel og halløj. (Denne skik gik af mode omkring 1907).

Et landbrug uden mekaniske maskiner at nogen art

Som tidligere nævnt formede tilværelsen sig for disse hedeboere under meget beskedne former. Meget af det som nu tages som en selvfølge var helt ukendt. Maskiner under nogen som helst form fandtes ikke, i hvert fald ikke på min hjemegn. Hele kornet blev mejet med le - det var far en mester til - vi drenge »trimlede« det i neg, som mor så bandt. Når en vang var mejet, hjalp vi alle med at sætte sammen i »sæt«, ti neg i hver. Seks sådanne sæt udgjorde en trave, for så havde man noget at gå efter, når udbyttet skulle gøres op - så mange traver var målestokken - og ikke som nu i tønder og fold.

Når kornet var høstet og sat sammen, holdtes »skår-gilde« som bestod af chokolade og alt det franskbrød, vi kunne spise - ligeledes når vi var færdige med tørvegravningen var traktementet det samme. I det hele taget var franskbrød »kå'g« noget, der skulle spares på til daglig. Mor bagte selv de store franskbrød, der kunne dække hele bagefladen - sådan en stor skive kunne vi skam ikke få hver, men måtte nøjes med en halv, så var det sommetider galt, hvis vi to drenge skulle dele en hel og der ikke var skåret på midten, så sagde far: »No ka' den je'n skjær øver, og så ka' den å'n ta' føst«, og så gik det.

Indtil 1904, da den nye længe med lade og kostald blev bygget, bestod udhusene kun af en såkaldt »svensk lade«, hvor taget gik næsten til jorden i begge sider. Her var muren kun ca. en alen høj og lavet af kampesten og ler. Gavlene derimod var omkring tre alen høje med afvalmet (skråtag) til tagrygningen. I gavlene var så døre og vinduer. Taget var halvt lyng og halm på henholdsvis hveranden lægte. Indvendig var plads til et par køer, et par kalve og nogle få grise - derforuden en tærskelo og et lille hjørne til nogle få høns.

Denne gamle længe kan jeg dog ikke huske, da jeg kun var tre år, da den blev brudt ned, men dette og så meget andet, der her skrives om, har mine forældre og ældre søskende fortalt.

Vi handlede tit uden penge, da indtægterne og udgifterne var små

Vinteren igennem hørte vi de dumpe slag af plejlen ude fra loen, det var far der tærskede kornet. Det var den lyd vi hørte, når vi vågnede om morgenen, når natten var lang og dagen kort. Så hang lygten i en lang krog i et hjørne af laden - meget lys gav den ikke, vel knap som en tændstik. Så far skulle helst kunne det hele »udenad«, det var den rigtig gamle firkantede lygte, hvor der i bunden var en forsænkning, oprindelig beregnet for tællelys, men senere fik man en lille beholder til petroleum.

Den passede ned i fordybningen, og det var et stort fremskridt, men den lille osende væge sværtede hurtigt glasset, og så kunne man bare lige se hvor lygten var. Senere kom så flagermuslygten, og så skal jeg love for, der kom lys.

Mellem kostald og lade var et mindre rum, der hed rystehuset. Her blev den stive langhalm rystet godt fra hinanden, så det kom til at ligne maskintærsket halm. Køerne kunne ikke så godt æde den stive langhalm.

Her stod også fars tærsketræsko - et par fladbundede træsko uden beslag, så han ikke skulle træde det dyrebare korn itu. Aldrig gik far i laden med det samme fodtøj som han brugte i stalden, for husk; det er jo »det daglige brød« han skulle træde på, og det var dengang anderledes »helligt« end nu om stunder. Her i rystehuset lå også »kogestenen« - en flad granitsten, lidt forsænket mod midten - den blev brugt til at knække foderkager på til køerne. Dengang fik man disse foderkager i store plader. Til dette arbejde brugte man en kortskaftet jernhammer og der var som regel vi drenge der skulle sørge for at der var knækket foderkager til fodertid.

Når der var tærsket og rensset nogle få sække, kørte far til mølle. Noget af kornet skulle males til grise og kalve, og noget skulle gives i bytte for rugbrød. Det var almindeligt dengang, så handlede man uden penge, der jo var en sjælden ting. I det hele var det små penge, små indtægter og små udgifter. Hvad angår skatten kan jeg huske, at jeg som dreng blev sendt til sognefogeden for at betale skat. Vi havde en bog, der hed skattebogen, og der fik vi kvitteret i for beløbene, der så vidt jeg husker lå på lidt over 3 kroner kvartalet.

Cyklen var endnu i begyndelsen af dette århundrede et sjældent køretøj. Jeg kan huske, da far fik sin første cykle - det var vist i 1910 - det var med fast gummi, altså massive ringe uden luft og uden frihjul. Det blev nogle grinagtige optrin, da far skulle lære at cykle. Mor måtte hjælpe ham i gang, men det blev til mange kolbøtter, inden far blev så dygtig, at han kunne køre på den på arbejde. Nu var vejene jo ikke gode, et par sandede hjulspor i midten og en sti ude i rabatten, hvor fodgængerne gik. Denne sti var gerne smal og dyb, så man skulle være meget dygtig for at kunne cykle her uden at vælte.

Otte tønder land med lyng og gyvel blev omdannet til landbrugsjord

Som tidligere nævnt var ejendommen derhjemme kun på 7 td. land i begyndelsen, men omtrent samtidig med, at den nye udhuslænge blev bygget (1904), købte far yderligere 8 td. land til. Det var den såkaldte skolelod, der lå noget afsides fra skolens egentlige mark og lå hen som hede med lyng og store krat af gyvel. Man har fortalt mig, at far gav 800 kr. for lodden. Nu forestod et brydsomt arbejde med at få denne jord opdyrket. Den genstridige gyvel lod sig ikke uden videre rykke op, den havde vældige rødder, der var lange og seje som tovværk.

Den første betingelse for, at der overhovedet kunne gro noget var, at jorden blev merglet, og der var langt til mergelgrav på disse kanter. Ganske vidst var der ikke så langt derfra en lille grav med landmergel, men denne var for kalkfattig til den lette jord, og så måtte far køre den lange vej helt til Kni ude ved Ørum på Djursland for at hente lermergel til sin ny erhvervede jord. Det blev en køretur på over 20 kilometer hen og hjem. For at kunne få tid blev det om vinteren dette foregik og helst i barfrost for førets skyld, og selv om læsset kun var på 4 td. mergel, blev det en hård tur for de små »islændere«.

Hvis man spurgte far, om han ikke sad og frøs halvt ihjel på den lange rejse, svarede han: Nej, for a hå'r få't vognen lav't så'n at a ka' go' ve si'n o'.

Treårs lyng som foder i tørkeperioder

Nu var ejendommen jo så på 15 td. land, og nu skulle besætningen skam forøges. Far satte sig som mål at kunne »holde« fire køer. Dengang sagde man »holde« og ikke som nu »føde« skaffe føden til

så og så mange dyr på sin ejendom. Engang han udtalte sig til en af de Tustrup-gårdmænd om dette sit mål, fik han det spydige svar at »så kommer du til at købe dig noget godt stærkt reb«.

En skønne dag stod der alligevel fire køer derhjemme i stalden, og den store Tustrup-gårdmand blev nødt til at »æde« sine hånlige ord igen. Det var jo en torn i øjet på disse gårdmænd, at den sølle« hedeusmand kunne holde fire køer på denne sølle jord, når de selv på deres 60 til 70 td. land kun nåede op på 7 til 9 køer.

Traf det ind med tørke om sommeren og kornet blev for kort, kunne det godt knibe med at skaffe stråfoder til dyrene gennem den lange vinter, så måtte vi i mosen efter lyng. Den blev slået med le og kørt hjem med heste og vogn, treårs lyng var de bedste at fodre med, og køerne åd den gerne. Der blev jo altid afbrændt nogle tørveskifter hvert år for at skaffe læggeplads til tørvenerne, og vi kunne altid finde nogle, der havde en passende størrelse, desuden gav køerne fed mælk efter dette foder, og mange landmænd brugte lyng som foder på disse egne, selv om der var foder nok foruden.

Også om sommeren kunne det knibe med græs, hvis der var for længe mellem bygerne, så sved solen de tørre sandagre. For at råde bod herpå såede man på min hjemegn ret store stykker med spergel. Det var en nøjsom plante, der ikke kræver ret meget vand og groede så tæt, at den fuldstændig dækkede jorden. Den blev afgræsset flere gange i løbet af sommeren, og efter denne afgrøde blev så sået rug om efteråret. Køerne var meget grådige efter denne plante, men modsat lyngen gav den meget tynd (fedtfattig) mælk.

Den daglige levemåde var spartansk

Selv om den daglige levemåde - set med nutidsøjne - var noget spartansk, havde vi altid det »daglige brød«. Rugen avlede vi jo selv, og som tidligere nævnt blev denne byttet med rugbrød på møllen, der tillige var rugbrødsbageri. Kartoffler havde vi masser af til slagtegrisen, og hver uge kom der fiskemand fra Fjellerup. Jeg husker endnu den gamle skæggede gubbe. Så blev han gerne bedt indenfor til en bid brød og en dram (det blev nu sommetider til flere), så kunne vi få næsten en hel spand fisk gratis. »Brændevin« havde alle i huset i gammel tid, kom der en eller anden - af mandkøn altså - blev der altid budt på en dram. Kaffe var ikke nær så almindelig som nu, og den var særlig forbeholdt kvinder. Fik far frokostpakke med - enten det nu var i marken eller på murerarbejde - så havde han en lille flad flaske, der kunne tage fem-seks snapse, den kom så med sammen med "klemmerne«. Senere, gennem mine skoleår, blev kaffen mere almindelig, og brændevinen blev efterhånden helt trængt i baggrunden af denne brune drik.

Tørvesmuld og ajle var den primære gødskning

Markernes gødskning omfattede kun en brøkdel af, hvad vi kender i dag. Den egentlige staldgødning var ret sparsom, grundet de relativt små besætninger, og i kvaliteten heller ikke så god, grundet sparsom brug af kraftfoder. Kunstgødning anvendtes kun i ringe omfang - så vidt jeg husker ca. 100 pd. pr. tønde land. Ikke alle på min hjemegn havde i min barndom ajlebeholder. Man gravede en ret stor grube i orden, og den blev stensat med ret store kampesten på alle fire sider, men uden bund af fast materiale - kun den bare jord. Mellem denne og kostalden var der en stensat rende til at lede ajlen fra kostalden gennem et rør i muren ud i den stensatte grube. Denne grube blev hvert år fyldt op med tørt tørvesmuld ude fra mosen, og var så klar til at tage et års produktion af ajle. Denne blanding af tørvejord og ajle var en ypperlig gødning - især for den lette jord - og der kunne vel være ca. 12-15 læs i en sådan beholder.

Der blev kartet, spundet, strikket og brygget øl

Hvad tøj angår var undertøj vel omtrent som i dag, dog var det mest hvide lærredsskjorter, der blev brugt, hvorimod gangtøj for det meste var lavet af vadmæl. Uld var nem at skaffe, da de fleste bønder havde får, og en af vore naboer derhjemme havde en ugift voksen søn hjemme, han havde lært

vævehåndværket og havde nok at bestille det meste af året. Mor syede selv alt vort tøj derhjemme, hun havde lært at sy længe inden hun blev gift. I det hele taget synes jeg, at der var mere at bestille for en husmoder dengang, der var jo malkningen, der blev foretaget 3 gange daglig - sidste gang ved ni-tiden om aftenen. Der skulle kartes, spindes, strikkes og brygget øl.

Der blev drukket masser af øl, og fra den første tid, jeg kan huske, blev den brygget på gammeldags maner med bryggegær, med malt og humle og hvad dertil hørte. Senere kom der et koncentrat, der kaldtes maltsaft, det kunne fås hos købmanden i 3 pgl. flaske og skulle bare koges sammen med en halv snes liter vand så var der øl. Det var straks nemmere, men det smagte dog ikke så godt som det hjemmebryggede.

Haven derhjemme var ikke så stor - kun ti gange tyve skridt

- her stod fire kirsebærtræer, tre æbletræer og to store pæretræer, desuden ude i hegnet en del blommetræer. Langs hele vestsiden stod førhen en række store popler, i min barndomstid var disse forsvundet på nær en, der stod ved gavlen af stuehuset, den skulle læ for halmtaget.

I gammel tid kunne ingen tænke sig at bygge og sætte bo uden samtidig at plante læ for vestenvinden, altså så man store træer hele vejen rundt om bygningerne. Det var mest almindelig poppel, der hurtigt løb i vejret og kunne blive over tyve alen høje, nu er træerne de fleste steder forsvundet - sammen med halmtagene - tillige tog disse store træer af for lyset, da de ofte stod kun fire-fem alen fra bygningerne, særlig når vinduerne også var små, enkle firkantede ruder, der kun "målte en halv snes tommer i kvadrat.

I et hjørne af haven var brønden - sat af kampesten med en af de dengang så almindelige firkantede træpumper med løftestang ned indvendig til bunden, på løftestangen ovenfor pumpen var anbragt en tværstang som håndtag.

I tørre somre gik denne brønd tør for vand, så måtte vi ud til en reserve, der var gravet i bunden af en lavning mellem søen og ejendommen.

Sygdom er altid en alvorlig sag enten det nu gælder mennesker eller dyr

- særlig alvorlig var det i ældre tider og ikke mindst afsides liggende egne som i min barndomsegn. Der var en stivmil til både læge og dyrlæge. Dengang var der kun få af disse, der selv var kørende, dog havde vores dyrlæge heste og gig, men der skulle jo sendes bud, og der var en halv mil til nærmeste telefon. Lægen derimod var ikke selvkørende, han skulle hentes med hestevogn. Var det far, der skulle have læge, kørte en af naboerne, ofte var der to mand med vognen, når det indtraf om vinteren. Der kunne være sne og det kunne være om natten, så måtte medhjælperen ofte gå foran med lygten for at finde vej mellem snedriverne, ikke altid kunne vejen følges, og man måtte ind over markerne. Når man endelig nåede frem til lægen; kunne denne være ude på sygebesøg, og så måtte der ventes til han kom tilbage.

Dengang var det almindeligt at lægen havde sin egen agestol, det var en lukket, polstret og læderbetrukket lænestol, den havde særligt konstrueret fjederophæng og blev fastspændt i fjedervognen bag kuskensædet. Vores læge var for det meste læge Gyberg i Nimtofte, han var også nærmeste, skulle. vi have anden læge blev det læge Muusmann, Auning, og her var ca. dobbelt. så langt at køre.

Det var næsten som en selvfølge, at man derude i heden hjalp hverandre i en vanskelig situation.

Skolegangen i Fjerupgårde Skole

Den skole, som både jeg og mine søskende gik til, var Fjerupgårde Skole, den ligger der endnu og er forøvrigt blevet udvidet siden min skoletid. Vi havde kun knap en halv kilometer at gå, men flere af

børnene havde ca. en mil, så det skete da, når det om vinteren var snestorm kunne der godt mangle halvdelen af børnene.

Da jeg som syvårig kom i skole hed vores lærer M. Møldrup, han virkede kun ca. et års tid og blev så afløst af lærer E.M. Madsen, der virkede endnu, da jeg som 14-årig blev udskrevet af skolen.

Fuglsø Mose – tumleplads for lygtemænd og fugle

Denne særprægede hedeegn blev så mit barndomsland, som tumleplads for børn var det noget nær det ideelle, der var den vældige mose, som vi aldrig fik helt udforsket. Der gik ude i midten gennem hele mosen en kanal, der hed midterkanalen, dertil kom vi sommetider på vores strejfture, men heller ikke længere, og da havde vi allerede kæmpet os igennem lyng, der nåede os til midt på livet og var så sammenfiltret, at vi næsten måtte kravle igennem flere steder. Det var mest forår og efterår, vi tog disse ture, om vinteren var det umuligt, når lyngen var våd, og om sommeren i den varme tid turde vi ikke, da man kunne træffe hugorme overalt derude. Også i mark og have stødte vi på dem, især på varme dage var de meget aktive, så det var næsten en daglig foreteelse at møde de små slanger. Dog hændte det aldrig at nogen af os blev bidt af dem.

På særlig varme sommerdage, når solens stråler havde opvarmet den store flade, kunne mosen næsten forsvinde i de flimrende hedeølger, der drev hen over den, og da kunne der opstå en slags »fata morgana«, da det så ud som om huse og træer på den anden side mosen svævede frit i luften.

Mosen var også lygtemændenes "»danseplads«. Nu ved jeg ikke, om der er noget der hedder sådan, men i min barndom var der mange, der troede på dem og mange havde selv set dem. Det var i de mørke vinternætter, når vejret var ved at slå om til tørt, da skulle man bare gå ud i mosen, så kunne man se dem som små blålige lys, der blot stod stille et øjeblik lige over jorden, men hurtig forsvandt igen for at komme til syne et andet sted. Jeg troede også selv på dem, da jeg var dreng, og mener at have set dem, men det er måske lettest at se noget, man selv tror på?

Mosen var også fristed for mange fuglearter. Om efteråret, når det store træk begyndte, så vi ofte store flokke af vildgæs slå sig ned ude midt i den. Her var der nogle steder ret store pletter, der ikke var dækket af lyng, men i stedet bevokset med en stiv græsart, og det var her gæssene holdt til. Kærhøgen sås ofte derude, og bekkasiner rugede i de gamle tørvegrave i mosens udkant. Det fortælles også, at omkring århundredskiftet rugede der mange gråænder ude i midten af mosen, jeg har dog aldrig i mine drengeår kunnet finde rugende ænder derude.

Mange arter af småfugle ynglede også her, men jeg kendte ikke deres navne.

Dyrsø var kaffebrunt og havde en ejendommelig lugt og smag

Dyrsø blev dog vores bedste tumleplads, det var lige noget for os - her badede vi hele sommeren igennem, når vejret var til det, næsten hver dag i middagsstunden, vandet blev dog let mudret, da bunden var tørvejord på nær et enkelt sted, hvor der var sandbund. Det var også her, vi var om vinteren, når isen kunne bære, så kom vore isslæder i gang. En isslæde var en lille lav slæde - ikke større, end vi lige kunne stå på den - slæden var lavet af nogle brædestumper og mederne var forsynet underneden med tykt hegnstråd. Som stage et gammelt riveskaf med en lang pig i enden, den blev stukket bagud mellem benene og så gik det i susende fart ud over den blanke flade. Engang lavede vi en rigtig isbåd med sejl. - Det var en trekantet træramme med 3 skøjter under - en i hvert hjørne - og masten fortil i den brede ende, det var straks mere spændende, men den kunne jo kun bruges i blæsevejr.

Var sommeren varm og tør kunne vandstanden i søen synke ret betydeligt. Den var jo ikke nogen steder dybere end et par alen vand, og når tilløbet fra mosen helt holdt op kunne vandstanden godt synke omtrent en alen. Så lå der en bred bræmme dyndede bredder hele søen rundt, og her var et

yndet opholdssted for snart alle slags vadefugle. Her sås store flokke af ryler, bekkasiner, regnspøver, viber og hjejler.

Af areal var søen vel omtrent en halv snes tønder land (vand!). Vandet var kaffebrunt og havde en ejendommelig lugt og smag, man sagde at fisk ikke kunne leve i det, da det var meget iltfattigt.

Hvordan søen er opstået har der været delte meninger om, personlig mener jeg at tørvejorden engang i en fjern fortid er brændt, for når man gravede ned i søbunden gennem det øverste ret tynde lag af blødt dynd, kunne man se at der lige herunder lå et ret tykt lag hvidt mudder, der, når det kom op og blev tørret, bestemt lignede aske iblandet stumper af trækul. Hvornår dette er sket må mosegeologerne vel kunne finde ud af ved at undersøge de underliggende lag tørvejord, for mosedannelsen holdt jo op da det udbrændte areal løb fuld af vand.

Et sagn er knyttet til Dyrsø: Der fortælles om en slotsfrue der for mange år siden en mørk vinternat med sne kørte fra Løvenholm med Mejlgård som mål. I det uvejsomme terræn kørte kusken fejl af vejen og kom ud på isen på Dyrsø, der ikke kunne bære det tunge køretøj, der sank igennem, og både mennesker og dyr omkom. Søen blev tømt for vand i 1920, og da direktør Johs. F. la Cour i tyverne gik i gang med at lave tørv af dyndet på bunden af søen, blev der holdt opsyn med gravningen, om man kunne finde noget, der kunne bekræfte det gamle sagn. men man fandt ikke noget.

Nu var det ganske vist ikke engang en tredjedel af arealet, der blev afgravet engang, så sagnet er stadig ikke afkræftet og lever endnu hos de ældste.

Tustrup Hede med vandfyldte lavninger

Spredt ud over heden derude lå dengang en mængde af de såkaldte »sigi« - vandfyldte lavninger i det bølgede terræn - de er nu for de flestes vedkommende forsvundet, det er den nu mere intensive dyrkning af jorden der er skyld deri. Tidligere gjorde man ikke noget for at fjerne disse smådamme, dels var dræningen ikke så almindelig på disse kanter, og skulle de grøftes ud, ville det medføre, at der til disse grøfter gik mere jord tabt end man indvandt. Og så gjorde de jo da også nogen gavn, da man kunne vande kreaturerne ved dem om sommeren.

Stod man højt i terrænet, kunne man se disse »markernes øjne« - som en eller anden forfatter engang har kaldt dem - ligge og blinke i solen, de var med til at give landskabet karakter. ligesom minder om en fjern fortid, da alt lå hen som uberørt natur.

Disse sigi var et yndet tilholdssted for hundreder af frøer i forsommeren, ofte stod vi alle udenfor derhjemme en stille sommeraften for at høre frøernes »sang«. Først begyndte en enkelt at kvække. og efterhånden som solen sank, stemte alle de tusindtallige frøer med i koret, der snart antog sådanne dimensioner, at hele luften var fyldt med lyden, og så sagde folk: Hør frøerne, nu får vi godt vejr i morgen.

Markerne var opdelt i otte vange med skiftende afgrøder

De enkelte ejendommers driftsform dengang afveg ikke meget fra nutidens, hvad jorden angik. De fleste havde marken inddelt i en såkaldt 8 marks drift med vekslende afgrøder sådan at forstå at man undgik at dyrke den samme afgrøde to år i træk på samme »vang«. En vang var altså en ottendedel af det samlede areal.

Her kommer der et mærkeligt »fremmedord« ind i billedet, idet man kaldte en sådan samdrevet mark for en »indtægt«, altså et ord som slet ikke har nogen relation til vore dages begreber om indtægter (j.v.f. udgifter).

F.eks. dengang far købte de 8 tdr. land udmark og lagde ind under ejendommen, blev dette areal drevet som selvstændig »indtægt«, inddelt i 8 vange som jorden derhjemme ved ejendommen. Grunden hertil var vistnok, at den nyopdyrkede hede, hvor jorden var af meget dårlig kvalitet, ikke

egnede sig til samdrift med det oprindelige areal, her skulle dyrkes andre planter indtil jorden kom i en sådan »kultur«, at man kunne dyrke hvad der kunne gro på den »gamle« og kultiverede jord. Hele gårdens jord blev altså drevet som 2 »indtægter«. Dette sære ord er sandsynligvis oldgammelt - måske helt »af Arild«, hvilket vel oversat betyder, at det har eksisteret så længe som de allerældste kan huske tilbage. Måske kan det tænkes at stamme fra dengang de ældste landsbysamfund tog ny jord under plov fra udmarken, her tog man altså ny jord »ind« = indtog = »indtægt«, - kun en teori ganske vist, men dog en mulighed.

Oldtidsminderne på min barndomsegn

I min barndom kendtes kun der på egnen tre oldtidsminder, det var de tre stendysser, henholdsvis den ret store langdyse, der ligger i »Hindmosen« (på de arkæologiske kort »Dyrmosen«), endvidere den smukke lille runddyse i den sydvestlige del af Fuglsømosen, samt en dysserest i et markskel noget vest for Tustrup-vejen. Vi kaldte dem stenovne, og havde ikke den fjerneste idé om hvad de engang havde været brugt til, vi følte bare, at de måtte være forfærdelig gamle, og de blev altid betragtet med en vis ærefrygt, da vi syntes der var noget mystisk forbundet med dem.

Senere er der - takket være den virksomme arkæolog Carl Vindberg Jensen fra Nørager - opsporet og undersøgt et betydeligt antal dysser og dysserester i området øst og vest for Tustrup by, heriblandt også det vel snart landskendte kulthus i dyssesamlingen vest for Tustrup. Bronzealderen synes ikke at være ret stærk repræsenteret på disse kanter, kun en langagtig høj på »Blindmosegårds« mark (Vindbergs opdagelse) menes at tilhøre denne periode. På den egentlige Tustrup hede er der - så vidt jeg ved - ikke fundet oldsager, der kan give noget fingerpeg om oldtidens bebyggelse på disse kanter - bortset altså fra de allerede nævnte dysser.

Mosen leverede brændsel til bønderne og la Cour fik gjort mosen til en forretning

Landskabet derude har siden mine drengeår for store deles vedkommende ændret karakter. Dyrsø er - som tidligere nævnt - udtørret. Dog er der endnu en rest tilbage, der vel udgør godt et par td. land. Det er de gamle tørvegrave, der blev til da la Cour fremstillede tørv af dyndet på bunden af søen. Resten af søbunden er beplantet med blandet løvtræ og fremtræder nu allerede som en ret betydelig skov. Mosen har også væsentlig skiftet udseende gennem alle disse år. Før lå den som en næsten ubrudt flade med kun enkelte små birketræer langs moseranden. Da la Cour overtog den blev den gennemskåret på kryds og tværs af de såkaldte klynegrøfter. »Klyner« er ret store rektangulært skårne »tørv«. der bliver lagt ud til tørre på begge sider af grøfterne for senere at blive stakket til eftertørring, før de køres til Stenvad og rives til tørvestrøelse på fabrikken der.

I den østlige side af mosen foregår desuden en storstilet produktion af brændetørv. De afgravede arealer tørlægges og kultiveres, så alt i alt kan man sige, at mosen går sin undergang i møde, som det er sket med vore store Vildmoser i Nordjylland. Det giver arbejde til en masse mennesker, men rent landskabeligt kan man beklage denne udvikling. Der er jo efterhånden kun få steder her i landet, hvor landskabet ligger urørt, og desuden var mosen her jo noget helt for sig, da en højmose af denne type ikke findes i hvert amt her i landet.

Bortset fra en vis afvanding har markerne ikke ændret sig i særlig grad. Snarere er det sådan, at egnen igen er ved at antage mere hedeagtigt præg. Enkelte marker ligger igen udyrket, nogle er beplantet med gran, fordi der er grænser for hvor dårlig jord det kan betale sig at dyrke nu om stunder. De mennesker, der nu ejer de gamle ejendomme, har for de flestes vedkommende andet arbejde ved siden af landbruget. Den nøjsomhed, der prægede de gamles levevis, eksisterer ikke mere, nu kører der også selvejerbiler ad de sandede hedeveje.

Nytårsaften med spektakelapparat

Nytårsaften var længe set hen til med forventning, for så skulle vi børn jo ud og lave løjer hos

naboerne. Knap havde vi tid til at spise aftensmad, for alt det sjove, der ventede derude. Vi skulle helst have en gammel revnet krukke med til at knalde mod naboens dør. Alle løse genstande, der stod udenfor, skulle flyttes, vogne blev skilt ad, hvor det kunne lade sig gøre; der var ingen grænser for, hvad vi kunne finde på. Det var vores mål at få naboen lokket udenfor, så han kunne prøve på at fange os - det endte det jo da også med - så blev vi »syndere« taget i kraven og ført indenfor for at få vores straf, der bestod i at vi skulle spise en hel håndfuld hjemmebagte småkager. Efter »afsoningen« gik turen til den næste, hvor det hele som regel gentog sig. I det hele en helt fredelig forestilling, selv om det kunne irritere en eller anden lidt. Så nænnede man ikke at nægte børnene denne aftens fornøjelser. Noget skyderi var der jo også flere steder, dog havde vi derhjemme aldrig »skyts« med denne aften, far var imod det. og der var jo også en alvorlig brandfare, da alle dengang havde halmtage på husene.

Visse steder havde man et særligt spektakelapparat med, det kaldtes en »wugge-pot«, det bestod af en middelstor stenkrukke, der var overspændt med en overskåret og tørret svineblære, gennem et hul i midten var stukket et tagrør, der var fastbundet i blærehalsen. Ved at gnide op og ned med to fugtige fingre på røret, gav dette apparat en meget stærk rumlende lyd. (Kaldtes også visse steder for rumlepotte).

Valborg aften med kæmpebål ved Fjerupgårde

Valborg aften var i min barndom også noget, vi så hen til med stor forventning. Så skulle vi til blus. Flere måneder i forvejen var denne aften forberedt, der var ryddet op i have og andre steder, grene fra haven, gamle møre brædestumper og alskens affald var slæbt op på toppen af den højeste bakke i nærheden. Var der ikke derved samlet nok til dette kæmpebål, kunne man hente visne grene fra en nærliggende skov eller plantage, man kappedes om at lave det største bål, det var vi børns job at sørge for dette arbejde.

Hos en af de Fjerupgårde-gårdmænd var der ret nær gården en meget høj lyngbakke, her samledes som regel til det største blus indenfor Fjerupgårde Skoles område, her blev flokken af børn og voksne også altid størst. Det blev også mit tilholdssted gennem mange år.

Omved ni-tiden blev den vældige dyng antændt, så måtte vi lidt på afstand af det flammende ildhav. Når bålet var ved at brænde ud, blev der tændt ild i en næsten tom tjæretønde. Den var fastgjort på toppen af en høj granstang og blev antændt ved hjælp af en lang stage med en brændende halmvisk i enden. Så stod den som en vældig fakkelt og kunne brænde i næsten en time.

Mens alt dette stod på, skulle der tælles blus horisonten rundt, man diskuterede, hvor mange der var dette år, og hvor mange der var sidste år. Så vidt jeg husker, kunne man almindeligt tælle op mod 30 blus. Når bålene var udbrændt og de sidste gløder forsvarligt slukkede, gik de ældre hjem til aftenkaffen. Så var det børnenes og de unges tur til at slå sig løs, så gik det med forskellige sanglege, såsom »skære havre«, »tremandhøj«, »to mand frem for en enke« og mange andre, indtil der nede fra gården blev råbt: Så er det sengetid.

Sankt Hansblus var et helt ukendt fænomen på disse kanter i mine drengeår. Der gik vel omved 20 år, inden jeg for første gang så et St. Hansblus - det var her ved Auning.

Mange år holdt vi skikken i hævd med Valborg blus, det var et barndomsminde, der havde sat sig fast – nu ebber det lige så stille ud - der kommer ingen mere, når vi tænder, og så står vi der og føler os så sært ensomme og ligesom længes mod noget, der vel aldrig mere kommer igen.

Sommerudflugt med toget til Randers og Århus

Hen på sommeren, når det værste slid med roerne og tørvane var overstået, blev der arrangeret sommerudflugt for børnene fra skolen. Fire gange i alt, tror jeg, var jeg med på disse udflugter, et par gange i Randers, hvor vi skulle på Skovbakken, og en tur langs havnen for at se på, at skibene lossede

og ladede. Også museet blev grundig gennemgået, og vi fik forklaring på de forskellige oldsager. Degnen med frue og enkelte andre af lærerparrets familie var vore ledere hele dagen, vi var vel ikke over 30 børn, men det kunne være vanskeligt nok til tider at holde sammen på flokken, så der var dannet både fortrop og bagtrop af voksne, ellers gik det ikke. Tidlig om morgenen samledes de mange hestevogne ved skolen med børnene, for i samlet trop at køre til stationen. Dengang - som nu - var alle skolerejser gratis med banen. Så hang vi den hele køretur med toget ud ad vinduerne og råbte hurra til alle dem, vi kom om ved.

Også Århus besøgte vi på en af vore rejser, også her blev museet besøgt. En enkelt ting husker jeg særlig tydeligt fra dette museum, det var den store keltiske sølvkedel (er nu i tvivl om enten det var i Århus eller Randers, vi så kedlen) fra Gundestrup (kopi), denne sjældne ting var vel ikke over tyve år fra sit fundår, og kopien her havde vist ikke stået så længe her, så den vakte opsigt. Også her blev byen gennemtravet på kryds og tværs, så det var en meget træt flok, der kravlede ind i toget til hjemrejsen hen på eftermiddagen.

Den længste, og vel også den mest spændende tur, gik til Himmelbjerget. Vi nød jo i særlig grad turen med toget, den måtte gerne være lang - det var jo ikke hverdagskost for hedeboer at rejse med tog, højst en gang, eller to hvert år.

Den storslåede natur der nede, og traveturen op og ned ad de vældige bakker, og ikke mindst den herlige tur på Juulssø, var herlige oplevelser.

Med hestevogn til skovfesten for familier med børn i Fjerupgårde Skole

Skovfesten var også i mine drengeår en begivenhed, der blev set hen til med stor forventning. Indtraf der i højsommeren en periode med smukt og varmt vejr, blev festen hurtigt planlagt. Festen holdtes i en lille bøgeskov, der ligger mellem Hegedalsbakke og Fjellerup Strand. Det var en fest for samtlige beboere, der havde børn i Fjerupgårde Skole. Her ved skolen samledes så lige over middag en lang række hestevogne læsset med børn, unge og ældre mellem hinanden, der var gårdmandens charabanc og husmandens almindelige fjedervogn. Og så gik turen til skovs.

Forrest kørte en af gårdmændene med musikanterne. De skulle blæse fanfarer med mellemrum på køreturen til skoven. Det hændte ofte, at de ellers så adstadige fede bondeheste blev voldsomt opskræmte, når musikken stemte i med de skrattende messinghorn, »dette her« var de minsandten ikke vant til - så for de afsted over stok og sten i bogstavelig forstand, og det blev snart nogle sære lyde, der kom fra de blanke horn, kusken havde sit mas med at holde hestene, så musikken måtte indstilles for et stykke tid.

Efter at den lange række vogne var ankommet til skoven, skulle hestene spændes fra. Så blev de tøjret på græsmarken, der stødte op til skoven, eller de blev bundet til vognene og fik serveret en stor dyngge grøntfoder, og så skulle vognene tømmes for de medbragte madkurve med spise - og ikke mindst - drikkevarer. Inde i skoven, under de mægtige bøgekroner, var anbragt jordfaste borde og bænke, og her stillede man provianten indtil videre. I nærheden var bygget dansestrade med bænke rundt og rækværk, her samledes nu alle deltagerne, og så blev der sunget en sang, hvorpå degnen besteg den høje musiktribune og holdt en smuk tale som indledning til festen, og så spillede musikanterne op til dans - violin, fløjte og horn ind imellem - vi børn fik gulvet overladt den første timestid, men efterhånden deltog også de voksne i dansen, og så måtte ungerne snart fortrække fra gulvet.

Ved halvfiretiden blev der holdt kaffepause, så kom kurvene frem med deres indhold af lækkert hjemmebak - kogt vand til kaffekanderne kunne fåes på pladsen - og efter en halv times tid her begyndte dansen igen, og nu var det de voksne, der fyldte gulvet, så nu måtte vi børn underholde os selv resten af eftermiddagen.

Først skulle vi en tur til Fjellerup, for der hos købmand Skallerup at få omsat vores småskillinger i rød sodavand, lakrids og cigaretter. Dette med cigaretterne var ganske vist forbudt - men hvad - de kostede en øre stykket, og der var fem stk. i en pakke, og det halve af hver var bare pap. Så skulle der »smøges« på vejen tilbage fra Fjellerup, og så hændte det, at vi blev så sært grønne i ansigtet og måtte »ofre« al den gode mad ved vejkannten.

Det værste var så når mor spurgte, hvorfor vi så så blege ud: I er da vel ikke syge? Men ork nej, vi fejlede skam ikke noget - så fik hun sådan et sært smil - og så vidste vi, at hun tænkte ved sig selv - det har I godt af, I hvalpe.

Selvfølge skulle vi også en tur til stranden, den lå jo nærvæd. Så smed vi skoene og de tykke hjemmestrikkede strømper, for der var dybt flyvesand gennem den ret brede klitrække på vejen derned og så på hovedet i bølgerne - det var noget andet end det mudrede tørvevand derhjemme i søen. Kl. 6 blev der spist til aften - så kom der rigtig »stort« smørrebrød på fadene - af den slags, der skulle en masse dramme til at omsætte - nu kom der efterhånden høj stemning over selskabet, musikerne blev ikke glemt, de var selskabets gæster denne dag, og alle ville skåle med dem, så de fik da nok. Efter en timestid ved bordene begyndte dansen igen, og nu blev der »rav i rokken«, som man sagde - filede og fløjtede og truttede og sang - de trampede i gulvet, så den gamle frønnede musiktribune knagede i fugerne og var nær ved at styrte sammen, og »mænnene« på dansegulvet løftede damerne højt i vejret, så de hvinede af bare henrykkelse.

Efterhånden som skumringen faldt på, dampede brændevinen ud af de svedende danseløver, og omved ni-tiden blev der almindelig opbrud til hjemturen. Så skulle der - i lighed med udturen - køres i sluttet trop, ingen måtte tyvstarte, for nu skulle der køres højkørsel på vejen hjem. Mage til forestilling har jeg aldrig set før eller siden. Hestene havde stået og længtes hjem i flere timer (heste længes altid mod deres hjem), så de fik bare frie tøjler, og så gik det i susende trav - nogle måtte over i galop for at følge med. Vejene var smalle og dårlige, hjulene hoppede og vognene slingrede, »mænnene« sang og kvinderne hvinede, men nu var det af skræk. Kunne man se sit snit til at overhale, så gjorde man det, men det så helt faretruende ud, når hjulene strøg ganske nær vejgrøften. Der skete dog aldrig uheld på turen i de år, jeg var med, men det er vel forståeligt, når kvinderne lige inden hjemturen sagde: Ha'd vi no bare wo'n wa'l hjemm. (bare vi nu havde været vel hjemme).

Saaby's efterskrift

Hvert efterår tager jeg turen derud når lyngen blomstrer, for endnu blomstrer lyng og gyvel langs vejkanterne, i gamle tilgroede grusgrave, og hvor der ellers er fred for ploven. Endnu er det muligt at træffe den ensomme hedelærke derude, ofte sidder den i toppen af en lille, forblæst gran og lader sine sørgmodige klagertriller lyde ud over det tavse land.

Denne version af Saaby's barndomserindringer er digitaliseret og nænsomt tilrettet og opdelt i afsnit af Sønderhald Egnsarkiv i 2021.

Saaby's originale håndskrevne manuskript kan ses på Sønderhald Egnsarkiv.